

ANTTI T. OIKARINEN & MAIJA-LEENA KALLELA

Tragedia keisariajan Roomassa ja Senecan stoalainen paatos

Antiikin kirjallisuus, sivistyksemme pohja ja perusta, ei oikein kuulu median lempilapsiin nyky-Suomessamme. Olikin erittäin ilahduttavaa havaita, että suomentamistamme Lucius Annaeus Seneca nuoremman (n. 4 eaa.–65 jaa.) kahdesta tragediasta – *Medeiasta* ja *Thyesteestä*¹ – ilmestyi jopa kolmen sivun mittainen kirja-arvio *niin & näin* -lehdessä². Kiitämme arvion kirjoittajaa Maria Valkamaa työhömmme kohdistuneesta mielenkiinnosta sekä kiintoisista Seneca-tulkintoista. Koemme kuitenkin tarpeelliseksi oikaista muutamia arvioon valitettavasti epähuomioissa lipsahaneita lapsuksia sekä esittää joitakin Senecan näytelmien tulkintoihin liittyviä eriäviä näkemyksiämme.

Asiavirheitä

Senecaa nimitetään arvioissa kahteenkin otteeseen ”vapautetun orjan pojaksi”. Tässä Seneca on ilmeisesti sekoitettu toiseen merkittävään roomalaiseen runoilijaan, Quintus Horatius Flaccukseen (65–8 eaa.), jota keisari Augustus arvosti suuresti. Senecan isä sitä vastoin oli hyvin varakas reetori ja kirjailija Lucius Annaeus Seneca vanhempi (n. 54 eaa.–39 jaa.), joka kuului niin sanottuun ”toiseen säätyyn” eli ritareihin (*equites*) – näiden yläpuolella oli senaattorisääty. Senecan isä ei ollut koskaan palvelnut orjana.

Toisin kuin suomentajat, arvioitsija Valkama löytää tragedioiden puhuvien henkilöihahmojen joukosta orjia. Ilmeisesti hän tarkoittaa Medeian imettäjää (*nutrix*) ja Atreuksen henkivartijaa (*satelles*). Kumpikaan ei kuitenkaan mitenkään välttämättä ole orja. Valkama epäilee, ettei näitä ”orjia” voi edes pitää näytelmien henkilöihahmoina vaan – kuten hän jokseenkin pilkallisen kuuloisesti kirjoittaa – ”vapautetun orjan pojan opetusten äänitorvina” tarkoittaen tällä oppimestari Senecaa itseään. Ikään kuin orjien ja orjien poikien ajatukset olisivat jotenkin muiden ajatuksia vähempiarvoisia! Horatiuksen runous lienee paras vastaesimerkki. Platon sanoo, että jokainen kuningas on syntyisin orjista ja jokainen orja kuninkaista³. Varsinkin *nutrix* oli roomalaisessa kulttuuri-

traditiossa erittäin arvostettu äitihahmo. Vergilius kertoo Rooman kansalliseepokseksi kohonneessa *Aeneis*-runoelmassaan, kuinka Aeneas oli ottanut pakomatkalleen mukaan imettäjänsä Caietan, jonka Italian rannikolla tapahtunutta kuolemaa hän suri raskaasti. Nimeämällä kaupungin imettäjänsä mukaan Aeneas huolehti siitä, että rakkaan ihmisen maine säilyi tuleviin aikoihin asti.⁴

Kolmas, sinänsä vähäinen virhe arvioissa on viittaus roomalaiseen kuruuliseen kunniaavirkauraan termillä *cursus honoris*, kun oikein olisi ollut monikollinen muoto *cursus honorum*.

Neljäs sekaannus on se, että Senecan *Medeiaa* ja *Thyesteestä* sanotaan arvioissa ainoiksi Rooman keisariajalta kokonaisuudessaan säilyneiksi tragedioiksi. Kuitenkin mainitsemme jopa suomennoksemme alkusanoissa joukon muita kyseiseltä ajalta kokonaan meille säilyneitä Senecan tragedioita.

Toimituksellisia ja tulkinnallisia näkemyseroja

Toimituksellisia muotoseikkoja ruotiessaan Valkama olisi halunnut alaviitteet mieluummin loppuviitteiksi: Suomentajat päätyivät tietoisesti alaviitteisiin, jotta kirjaa ei tarvitsisi pitää auki yhtä aikaa kahdesta tai jopa kolmesta kohdasta. Koulukuntia on tässä kaksi, mutta jokaisenhan voi halutessaan jättää alaviitteet myös kokonaan lukematta, jos pitää niitä liian häiritsevinä.

Tulkinnallisiin näkemyksiin tultaessa Valkama kokee Senecan tragediat jumalattomiksi. ”Dionysos maanpaossa” on hänen arvionsa otsikkokin. Senecalla jumalat ovat hänen mukaansa kuihtuneet ”tyhjiksi nimiksi”, ”takanreunuskoristeiksi” ja ”puutarhatonttujumaliksi”, joita ”invokoidaan opinnäytetyömäisesti”. Tähän käsitykseen Valkama päätyy vertaamalla Senecan tragedioita Kreikan suuriin tragediakirjailijoihin, jotka elivät reilut viisisataa vuotta ennen Senecaa. Onkin totta, että Senecalla jumalat eivät vaikuta näytelmien tapahtumiin samassa mitassa ja samalla tavalla kuin monilla kreikkalaisilla edeltäjillään. Toisaalta voi näyttää hivenen oudolta käyttää sanaa ”jumalaton” näytelmistä, jotka ovat

”Senecan henkilöhahmot itse pettävät tai hylkäävät jumalat, minkä seurauksena jumalat hylkäävät heidät.”

täynnä jumaltarustoa ja ”barokkisen” runsaita viittauksia jumaliin. Suomentajat haluavatkin ehdottaa kokeeksi vaihtoehtoista tulkintaa: Näkisimme, että Senecan henkilöhahmot itse pettävät tai hylkäävät jumalat, minkä seurauksena jumalat hylkäävät heidät. Medeia haluaa maagisilla voimillaan alistaa jumalat palvelemaan omia päämääriään saaden aikaan jumaltyhjiön, ”epikurolais-kaaoksen”, kaikkialle missä liikkuu. Atreus ajaa hirmuteoillaan jumalat pakoon: ihmiskunta menettää sekä tähdet että auringon, joita pidettiin jumalina. Vaikka Senecan näytelmässä Thyestes epäilee jumalten olemassaoloa, Senecan oma kanta ei ole lainkaan niin yksiselitteinen kuin näiden tragedioiden pohjalta ehkä voisi päätyä ajattelemaan⁵. Asiasta enemmän kiinnostuneita kehoitamme tutustumaan esimerkiksi hänen kirjeisiinsä Luciliukselle⁶. Roomalaisten uskonnollisuuden syvyys ja aitous on muutenkin sellainen kysymys, jonka kohdalla tutkijat ovat hivenen ymmällään ja pidättäytyvät siksi hätiköidyistä kannanotoista. Arkeologiset esinelöydöt vaikkapa Pompejista ja Herculaneumista kuitenkin osoittavat, että jumalat olivat läsnä kaikkialla roomalaisten jokapäiväisessä elämässä. Keisari Augustus vaali erityisesti Apollonin (lat. *Apollo*) kulttia, mikä näkyy myös Vergiliuksen *Aeneis*-teoksessa.

Valkaman arvion mukaan myös Senecan pahojen päähenkilöiden uskottavuus kompastelisi ollen pikemminkin retorista kuin psykologista: ”Medeia ja Atreus ylvästelevät pahuudellaan samalla, kun väittävät toimivansa oikeudenmukaisesti.” Suomentajat haluavat ilmaista olevansa tässä toista mieltä: heidän näkemyksensä mukaan Seneca onnistuu tavoittamaan jotain hyvin olennaista tunne-elämältään kylmien tyrannien ja kierojen psykopaattien sielunelämästä ja sen ristiriitaisuudesta. Roomassa osattiin toki erottaa julkinen poliittinen persoona yksityisestä persoonasta, ja voidaan epäillä, että psykopaatit tietävät vallan hyvin olevansa pahoja, vaikka ulospäin pyrkivät esittämään hyveellistä ja oikeuttamaan tekonsa toisten silmissä. Eivätkö vihan sokaisemat sitä paitsi usein vaikuta toimivan normaalin ”arkiminänsä” vastaisesti? Eivätkö vihaiset ihmiset loukkaantumisensa takia koe kostotekonsa oikeutetuiksi, vaikka ne olisivat

kuinka vääriä? Moni lienee myös törmännyt inhimilliseen tarpeeseen oikeuttaa ja rationalisoida omat tekonsa jälkikäteen? Seneca panee Medeiansa lausumaan tuskaisten ristiriitaiset ja hyvinkin uskottavalta vaikuttavat tunteensa julki seuraavasti:

”Miksi horjut, sieluni? Miksi kyyneleet kastelevat kasvoni ja viha vetää epävakasta mieltäni ensin yhtäälle, rakkaus heti toisaalle? Vastakkaiset virrat riuhtovat minua epätietoista raukkaa. Juuri niin kuin silloin, kun rajut tuulet käyvät raivoisaa sotaansa, vihamieliset tyrskyt myllertävät merta molemmilta suunnilta ja ulappa velloo vaarallisena, samalla tavalla sydämessäni kuohuu: vihani karkottaa äidinrakkauden ja äidinrakkaus vihan. Anna periksi rakkaudelle, oi tuskan!”⁷

Valkama pitää Thyestestä näiden kahden tragedian ai-noana traagisena hahmona: eikö traaginen ole Medeia, joka intohimojensa ristiaallokossa ja vihansa takia mielletään sairaana päätyy tappamaan lapsensa, joita rakastaa? eikö traaginen ole Iason, joka menettää näin lapsensa, elämänsä valon, ja tajuaa omien valintojensa ajaneen Medeian kyseiseen hirmutyöhön? eivätkö traagisia ole Thyesteen pojat, jotka hyväuskoisina kävelevät suoraan Atreuksen ansaan?

Lisäksi Valkama moittii Senecan tragedioita ”monotonisiksi”, ”osittain rahvaanomaisiksi” ja ”yksitoikkoisiksi”. Vuorosanoja on hänen mielestään tekstin asettelusta huolimatta ”vaikea erottaa toisistaan, koska sävy ei mainittavasti vaihtelee”, ”[k]aikki hahmot tuntuvat vieläpä puhuvan miltei samalla tavoin” ja ”[runo]mitan puuttuminen saattaa korostaa monotonisuuden vaikutelmaa”. Runomitallinen suomennos olisi vaatinut niin suuren lisätyön, ettei sellaiseen nykymaailmassa monella ole aikaa, sekä lisäksi pakostakin jonkin verran latistanut Senecan runsaana vyöryvää, suurten vertauskuvien elävöittämää kielellistä ilmaisua. Siksi päädyimme tällä kertaa julkaisemaan proosakäännöksen, jonka sanamuotoa ja tyyliä olemme huolellisesti harkinneet. Yhtäkään Senecan tragediaa ei ole aiemmin suomennettu, ja Vergiliuksen työtappaa seuraten myös Goethe katsoi, että runomuotoisten teosten käännöstyö on hyvä aloittaa

juuri proosakäännöksellä. Olemme näin jättäneet työ- sarkaa vielä tuleville suomentajasukupolvillekin.

Valkaman katsannossa Senecalle koituu kalliiksi hänen ”tyylitön” virheensä, että hän sortuu molemmissa tragedioissa viljelemään ”latteita” juonireferaatteja. Olisi ollut mukava kuulla selkeämmin, mitä Valkama tällä tarkoittaa. Nyt hän viittaa vain hiukan epäselvästi Hölderlinin sinänsä mielenkiintoiseen kesuura-teoriaan, jonka relevanssi Senecaan nähden ei kuitenkaan oikein aukene suomentajille ja joka ei varmastikaan ole ainoa mahdollinen klassisten tragedioiden tulkinta-avain. Voisiko *Thyesteessä* Valkaman tarkoittama ”lattea” juonipaljastus olla tämä?

”Mielessäni kuohuu jotakin suurempaa, tavanomaista kauaskantoisempaa, jotakin, joka ylittää inhimillisen elämäkokemuksen rajat, ja se kihelmöi saamattomissa käsissäni. En tiedä, mitä se on, mutta jotakin valtavaa se on! Olkoon niin. Käy käsiksi siihen, henkeni! Ilkityö on Thyesteen arvoinen, ja se on Atreuksen arvoinen, molemmat tehkööt sen! Odrysialainen talo näki sanoin kuvaamattoman aterian – myönnän, että tuo rikos on kammottava, mutta se on jo tehty: keksiköön katkeruuteni sitäkin suurempaa. Te daulislaiset, äiti ja sisko, puhaltakaa henkenne minuun; tämä tapaus on samanlainen kuin teidän: seisokaa rinnallani ja pankaa käteni liikkeelle. Ahnaasti ja ilmielin raadelkoon isä lapsiaan ja syököön omaa lihaansa. Näin on hyvä, suorastaan ylenpalttista: tämä rangaistustapa miellyttää minua – toistaiseksi.”⁸

Suomentajien korvissa tämä Atreuksen itsesuggestiivinen kostonhalun nostatus ei kuulosta lattealta, päinvastoin. Kun Valkama sitten epäilee kyseisten juonipaljastuksen tarpeellisuuden johtuvan siitä, että ”Rooman väki ei tuntenut myyttejä”, hän erehtyy, sillä Rooman kirjallisuus suorastaan pursuaa myyttejä. Edellä lainatut säkeet jäänevät sitä paitsi myyttejä tuntemattomille ylipäänsäkin täysin hämäräksi – ilman selittäviä alaviitteitä. Joka tapauksessa Thyesteen tarina oli roomalaisille läpikotaisin tuttu, sillä Senecan lisäksi siitä oman versionsa oli kirjoittanut ainakin kuusi roomalaista tragediakirjailijaa – kahdeksan kreikkalaisen ohella! Samoin Medeiasta oli ennen Senecaa kirjoitettu ainakin tusina eri näytelmää sekä suuri määrä muita runoja. Kun Valkama kaiken tämän jälkeen päätyy toteamaan, että ”Rooman valtakunnassa ylevä ei ollut muodissa”, hänen väitettään ei voi kuin ihmetellä. Tällä kertaa vastaesimerkkinä voisivat toimia vaikkapa Senecan *Kirjeet Luciliukselle*. Aristoteelista *katharsistakaan* ei Valkama Senecalta löydä, mutta saattaisiko synnä olla vaikkapa se, että Seneca kirjoittaa stoalaista tragediaa?

Senecan roomalaisen tragedian vertailu Kreikkaan on sinänsä mielenkiintoista, mutta helposti myös epärealua – ja valitettavasti sitä juuri tässä tapauksessa. Rooman kulttuuria on tulkittava ja tutkittava sen omista lähtökohdista käsin: eihän kukaan tyrnäy Väinö Linnaa tai Minna Canthiakaan sillä perusteella, että nämä eivät noudata samoja konventioita tai kirjoita samalla kielellä ja samaan aikaan samalle yleisölle kuin vaikkapa Shake-

spare. Vergiliuksen ja Homeroksen välillä on paljon aikaa. Senecan roomalainen tragedia on psykologisten yksilöiden – kuten Valkamakin hyvin huomaa – ja kommunikaation epäonnistumisen tragediaa, ei jumalallisen oikeudenmukaisuuden ja ihmiskokemuksen yhteentörmäyksen kohtalokasta tragiikkaa, kuten kreikkalaisilla. Molemmat Senecan tragediat perustuvat vahvasti siihen, että lukija odottaa ja pitää sovintoa mahdollisena lähes viimeisiin säkeisiin asti eikä millään tahdo uskoa pahimman toteutumiseen. Olisikin ollut mielenkiintoista kuulla Valkamalta muutama sananen lisää aiheesta, mikä Senecan tragedioissa ja roomalaisuudessa kirjallisine perintöineen on hyvää ja miten niiden vaikutus näkyy vahvoina kaikuina varsinkin Shakespearen tragedioissa heijastuen jopa J. L. Runeberginkin näytelmäkirjallisuuteen⁹. Seneca halusi osoittaa oman aikansa pahuuden pukemalla sen niin ravisteleviin myyttisiin asuihin, että ne vaikuttaisivat verisiin näytelmiin tottuneisiin roomalaisiin¹⁰. Ehkä hän halusi jopa saattaa keisari Neron pohtimaan tekojensa seurauksia. Pahan olemus on ikaikainen ongelma: julmin tavoin se ilmentää itseään meidänkin aikanamme. Toisaalta tämän vastapainoksi Senecan tragedioista, etenkin niiden kuoro-osuuksista, on löydetty myös paljon valoa ja positiivisuutta sekä stoalainen (ilo)sanoma, jonka mukaan onni on saavutettavissa kaikkialla ja pelko pelkkää fiktiota.

Iloksemme panimme merkille, että Valkamalla ei ollut mitään kielteistä sanottavaa käännöksestämme, sillä hänen kritiikkinsä kohdistui pelkästään Senecaan ja roomalaiseen tragediaan sekä muutamiiin toimituksellisiin seikkoihin. Esittämistämme kriittisistä huomioista huolimatta oli erittäin mukava havaita, että antiikki – muikin kuin huonekaluantiikki – kiinnostaa ja saa edelleen julki- suutta ja huomiota maassamme.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Lucius Annaeus Seneca, *Kaksi tragediaa. Medeia & Thyestes* (Medea & Thyestes, n. 65 jaa). Suom. Antti T. Oikarinen & Maija-Leena Kallela. Basam Books, Helsinki 2012.
- 2 Maria Valkama, Dionysos maanpaossa. *niin & näin* 1/14, 151–153.
- 3 Platon, *Theaitetos* (Theaitetos, n. 387–355 eaa.). Suom. Marja Itkonen-Kaila. *Teokset III*. Otava, Helsinki 1999, 174e–175b; vrt. Lucius Annaeus Seneca, *Kirjeet Luciliukselle* (Epistulae morales ad Lucilium, n. 65 jaa.). Suom. Antti T. Oikarinen. Basam Books, Helsinki 2011, 44.4.
- 4 Vergilius, *Aeneis. Aeneaan taru* (Aeneis, 19 eaa.). Suom. Päivö & Teivas Oksala. WSOY, Porvoo 1999, 7.1–7.
- 5 Seneca, *Thyestes*, 407.
- 6 Seneca, *Kirjeet Luciliukselle*.
- 7 Seneca, *Medeia*, 937–944.
- 8 Seneca, *Thyestes*, 267–280.
- 9 Shakespeare *Hamlet*-tragediassaan (n. 1599–1602) antaa Poloniuksen mainita Senecan jopa suoraan nimeltä (*Hamlet*, Act II, Scene II): *Seneca cannot be too heavy, nor Plautus too light. For the law of writ and the liberty, these are the only men*. Ks. myös Johan Ludvig Runeberg, *Kuningas Fjalar* (Kung Fjalar, 1844). Suom. Teivas Oksala. Artipictura, Espoo 2005.
- 10 Ajan henkeen johdattavat myös esimerkiksi Tacituksen ja Suetoniuksen historiateokset.